

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2021

Murtaza Mutahharî. İslâmî İlimlere Giriş 3/ Fıkıh Usûlü ve Fıkıh. Çev. Naci Korkmaz.

İstanbul: Önsöz Yayınları, 2020.

Murtaza Mutahharî. Introduction to Islamic Sciences 3/Fiqh and Usool al-Fiqh. Trs. Naci Korkmaz.

İstanbul: Önsöz Publication, 2020.

Değerlendiren / Reviewed by

Nizamettin ERGÜVEN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İl Vaizi,

PhD, Presidency of Religious Affairs, Provincial Preacher, Elazığ/TURKEY

nizamettinerguven@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4807-7635>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi/ Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 06.12.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27.12.2021

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2021

Atıf/Citation: Ergüven, Nizamettin. "Murtaza Mutahharî. İslâmî İlimlere Giriş 3/ Fıkıh Usûlü ve Fıkıh. Çev. Naci Korkmaz. İstanbul: Önsöz Yayınları, 2020." *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/2 (Aralık 2021): 233-242.

İntihal: Bu makale, *Turnitin* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by *Turnitin*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiiestudies@gmail.com

Abstract

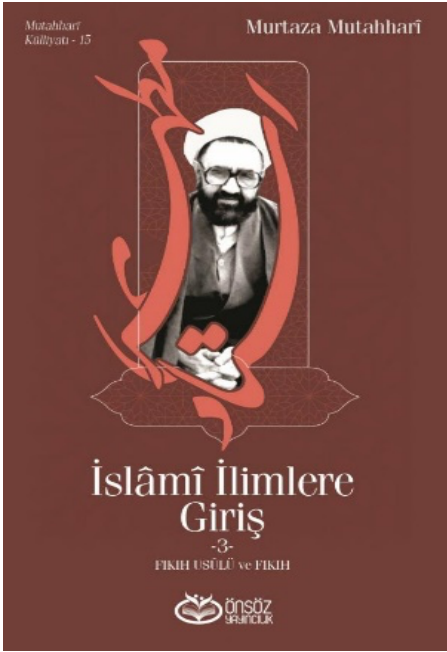
Murtaza Mutahhari is one of the last Jafari scholars. He is one of the most influential figures of the Iranian Revolution. Besides his political direction, he also stood out with his scientific personality. He has mainly studies in philosophy. He has signed fifty-odd works. Introduction to Islamic Sciences (Ashina-i bi Ulumi Islami) books, published in three series, have been prepared for first and second year students of the Faculty of Theology and Islamic Sciences of Tehran University. The first of this series contains the topics of Logic and Philosophy, the second on Kalam-Irfan and Hikmet al-'Suryah, the third on Fiqh Procedure and Fiqh. The book that we have acquired as the subject of our review is the third series book. In this book, Mutahhari explained the history of jurisprudence and jurisprudence and its issues in a clear and understandable language. "The method of scholars of the Jafariyah /Imamiyah sect in our country is the first resource that researchers who want to get general and comprehensive information about fiqh and fiqh should apply to in Turkish," it is said. Because it is the first and only book that has been published decoupled among the resources we have access to in this field.

Keywords: Fiqh, Usool Fiqh, Shia, Jafari, Introduction to Sciences

Öz

Murtaza Mutahharî son dönem Şîi/Caferî âlimlerindedir. "İran İslâm Devrimi"nin en etkili isimlerinden biridir. O, siyasi yönünün yanında ilmî kişiliğiyle de öne çıkmıştır. Özellikle felsefe ağırlıklı çalışmaları vardır. Elliden fazla esere imza atmıştır. Üç seri halinde basılan İslâmî İlimlere Giriş (Aşinâ-yî bâ Ulûm-i İslâmî) kitapları, Tahran Üniversitesi İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi birinci ve ikinci sınıf öğrencileri için hazırlanmıştır. Bu serinin birincisi Mantık ve Felsefe, ikincisi Kelam-İrfan ve Hikmet-i Amelî, üçüncüsü Fıkıh Usûlü ve Fıkıh konularını ihtiva etmektedir. İnceleme konusu edindiğimiz kitap, serinin üçüncü kitabıdır. Bu kitapta Mutahharî, usûl ve fıkıh tarihi ile ilgili konuları efradını cami ve anlaşılır bir dille açıklamıştır. "Ülkemizde Câferîyye/İmâmiyye mezhebi âlimlerinin usûlü fikh ve fikhı hakkında genel ve kapsayıcı bilgi edinmek isteyen araştırmacıların Türkçe'de ilk başvurusu gereken kaynaktır" denilirse yeridir. Çünkü bu alanda ulaşabildiğimiz kaynaklar arasında müstakil olarak basılan ilk ve tek kitaptır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Şîa, Câferî, İslâmî İlimlere Giriş

İslâm âlemi tarihi süreç içerisinde amelî açıdan çeşitli mezhepler etrafında toplanmıştır. Bunların başında Ehl-i Sünnet ve Şâ ekolü gelmektedir. Her ekol kendi içinde farklı mezheplere bölünmüştür. Ehl-i Sünnet çatısı altında günümüze kadar tabisi olmaya devam edenler; Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezhepleridir. Şâ çatısı altında ise Câferîyye/İmamiyye/İsnâaşeriyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye yer almaktadır. Her mezhebin tabileri arasında çeşitli âlimler yetişmiştir. Tarihî süreç içerisinde mezhepler, tabileri arasında yetişen bu ulema aracılığıyla o mezhebin genel usûlü çerçevesinde geliştirilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Şâ ekolü arasında oluşumundan günümüze kadar tabisi en fazla olan

Câferiyye/İsnâaşeriyye/İmâmiyye'dir. Bu amelî mezhebin -diğer mezheplerde olduğu gibi- oluşumu, şekillenmesi, gelişmesi, günümüze kadar gelmesi ve usûlü hakkında çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Ülkemizde bu mezhebin fıkıh ve usûlü fikh açısından müstakil olarak genel çerçevesi çizilerek ele alınan bir eser bulunmamaktadır. Bu konuda ilk sayılabilecek eser, şu an değerlendirmeye aldığımız eserdir. Bu eser, son dönemin önemli isimlerinden Murtazâ Mutahharî'nin İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesinde verdiği çeşitli ders notlarından oluşturulduğundan üç ayrı eser halinde basılmıştır. Birinci seri Mantık ve Felsefe, ikincisi Kelâm-İrfan ve Hikmet-i Amelî, üçüncüsü ise inceleme konusu edindiğimiz Fıkıh Usûlü ve Fıkıh konularını ihtiva etmektedir.

İslâmî ilimlere Giriş (Aşinâ-yî bâ Ulûm-i İslâmî) adıyla basılan ve bu serinin üçüncüsü olan eser iki ana bölümden oluşmaktadır: Birincisi Fıkıh Usûlü, ikincisi ise Fıkıh'tır. Fıkıh Usûlü bölümü yedi dersten oluşmaktadır. İlk derste bu ilmin tanıtımıyla başlanmış, ikinci derste fikhın kaynaklarına kısaca değinilmiştir. Üçüncü derste fıkıh usûlünün tarihî gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncüsünde bu ilmin ana konularının ne olduğu konusuna değinilmiştir. Beşinci derste Kitap ve Sünnet delilinin meseleleri üzerinde durulmuştur. Altıncı derste icma ve akıl delilinin mezhep usûlü içerisindeki konumuna yer verilmiştir. Son derste ise ilmî/amelî ilkeler denilen berâet, ihtiyât, tehyîr ve istishâb delillerinin usûldeki işlevleri ele alınmıştır. Fıkıh bölümü ise on üç dersten oluşmaktadır. Birinci derste fikh ilminin tanımı üzerinde durulmaktadır. Akabindeki dört derste ise tarihî gelişimi çerçevesinde mezhebin fıkıh ve fakîh tarihi evreler halinde işlenmiştir. Altıncı dersten onuncu derse kadar fikhî meselelerin bölümleri ve sınıfları üzerinde durulmuştur. Son derste ise fikhî meselelerin çeşitliliği araştırma konusu edinilmiştir.

Birinci bölümün ilk dersi, fıkıh ve usûlün tanımlarıyla başlamaktadır. Fıkıh ile usûlün birbiriyle bağlantılı ilimler olduğu, usûl ilminin fıkıh ilmi için bir mukaddime mahiyetinde olduğu bu haseple usûlün fıkıhın temeli ve menşei olduğu belirtilmektedir. Fıkıhın kelime olarak, derin idrak ve anlayış anlamında olduğu; terim olarak da tafsîli deliller üzerinden İslâm şeriatının fer'i hükümleri hakkında bilgi sahibi olmayı ifade ettiği üzerinde durulmaktadır. Fakîhin öncelikli olarak birçok ilimde uzman olması gerekir. Mutahharî bunları şöyle sıralamaktadır: Arap edebiyatı, Kur'an-ı Kerim tefsiri, mantık, hadis ilmi ve fıkıh usûlü ilmi.¹ Mutahharî, usûl ilminin fıkıh kaynaklarından doğru hüküm çıkarma yöntemi olduğunu ve bu açıdan bakıldığında usûl ilminin mantık gibi kurallı bir ilim olduğunu, ilimden daha çok fen ve tekniğe yakınlığını ifade etmektedir. Fıkıh ve ictihâdın, fakîh ile müctehidin ilk dönemlerden beri aynı anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Fakîhin hükümlerin istihrac ve istinbatında bütün çaba ve cehdini kullanması gerektiğinden dolayı müctehid olarak ifade edildiğini söylemektedir. İstinbat sözcüğünün de ictihâd kelimesine benzediği, kelime olarak yerden ve kuyudan su çıkarma anlamında olduğu, fakîhin de hüküm çıkarmadaki çaba ve gayretlerinin, birçok katman altından berrak suyun ortaya çıkarılmasına benzetildiğini ifade etmektedir.

İkinci derste yazar, fıkıhın kaynaklarının ne olduğundan bahsetmektedir. Şîî/Câferî fukaha açısından edille-i şer'iyyenin "Kitap, Sünnet, İcma ve Akıl" olduğunu belirtmektedir.² Câferî âlimlerden Ahbârîler hariç tümünün bu delilleri kabul ettiğine işaret etmektedir. Ahbârîler, Kur'an'a rücu hakkının ancak Hz. Peygamber ve on iki imamın hakkı olduğunu, diğerlerinin genel olarak Sünnet'e, yani haber ve hadislere rücu etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Mutahharî bu fırkanın Kur'an'a başvurmayı yasakladığı gibi icma ve akla rücu'yu da caiz görmediğini belirtmekte, müracaat edilmesi gereken tek kaynağın haber ve hadisler olduğunu kabul ettikleri için "Ahbârîyyûn" olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bu fırkanın ictihâdını reddettiğini belirttikten sonra temsilcileri hakkında bilgi vermektedir.³ Sünnet delili konusunda Ehl-i Sünnet ile kendileri arasındaki fark olarak, onların sadece nebevî sünneti delil kabul ettiklerini; Şîî/Câferîler'in ise, nebevî sünnetin yanında on iki imamın sünnetini de delil kabul ettiklerine dikkat çekmektedir. Bu konuda her iki taraftan da deliller ileri sürmektedir. Kendilerine göre hadislerin sahih, muvassak ve zayıf olarak sınıflandırıldığını belirtmektedir. Şîî/Câferî olup, adil ve sika raviler kanalıyla gelen hadisler sahih kabul edilmekte; Câferî olmadığı halde adil ve sika raviler kanalıyla gelen hadisler muvassak olarak kabul edilmektedir.⁴ Kendileri

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Nizmettin Ergüven, "Câferîler'de İctihâd Ehliyetinin Şartları", *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık, 2020), 174-202.

² Akıl delili hakkında geniş bilgi için bkz. Nizmettin Ergüven, *Ehl-i Sünnet Usûlündeki Kıyas'la Şîî Câferîler'deki Akl'ın Mukayesesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 45-80.

³ Murtaza Mutahharî, "Yasamada İctihâdın Rolü", çev. Ali Duman, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 229-242.

⁴ Tahsin Kazan, "Ca'ferilerin Müvassak Hadis Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Batman Akademi Dergisi* 5 / 2 (Aralık 2021): 281-301.

açısından delil kabul edilen hadislerin en az bu iki sınıftan olması gerektiğini ifade etmektedir. Mutahharî bu kitabında, bu hadislerin delil alındığını belirtmektedir, ama diğer bazı hadis usûlü eserlerinde bu hadis türüne ek olarak hasen hadisin de delil kabul edildiğinden bahsedilmektedir. Hasen hadis, ravilerinden birinin veya bir kaçının adalet yönüyle şüpheli kabul edildiği hadislere denilir.⁵

İcmâ, Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, herhangi bir meselede görüş birliği ve bir hükümde birleşmesi olarak tanımlanır. Yazara göre, Şîa'da icmâ ancak Hz. Peygamber ve İmamlar'ın sözlerine dayanırsa hüccet kabul edilir. Tüm ümmetin bir konuda görüş birliği etmesi hüccet kabul edilmemektedir. Akıl delili ise, akıl bir konuda kat'i ve kesin hükme sahip olduğu takdirde, o hükmün kat'i ve kesin olmasından dolayı hüccet kabul edilmesidir. Bu delil yerine Ehl-i Sünnet âlimlerinin geneli kıyas'ı delil kabul eder.

Dördüncü derste yazar, usûlü fıkıh tarihi üzerinde durmaktadır. Bir ilmi öğrenmek ve tahsil etmek veya bu ilim hakkında bilgi edinmek isteyen bir öğrencinin öncelikle o ilim dalının ortaya çıkışını, kurucusunu, tarihsel gelişim sürecini, öncülerini ve görüş sahiplerini, bu ilmin meşhur ve muteber kitaplarını tanıması ve bunların tümü hakkında bilgi edinmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Mutahharî, kendi döneminde söz konusu olan bütün usûl meseleleri hakkında kapsamlı bir risale yazan ilk kişinin İmam Şafiî (ö. 204/820) olarak kabul edilebileceğini, ama tüm konular hakkında olmasa da usûlün çeşitli konuları üzerine Şîa âlimlerinin daha önce risaleler yazdığını ileri sürmektedir. Usûl üzerine *ez-Zerîa* adlı ilk eser kaleme alan Şîî/Câferî âlimin Şerif Murtaza (ö. 436/1044) olduğunu belirtmektedir. Ondandır usûl kitabı kaleme alan ve görüşleri üç-dört asır boyunca etkisini sürdüren Şeyh Ebu Câfer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) kaleme aldığı *Uddetü'l-Usûl* adlı eser gelmektedir.

Yazar, usûl alanında te'lif ve görüşleri etki bırakan ve yazdığı eser hala medreselerde ders kitabı olarak okutulan İbn Şehîd-i Sâni/ Sahib-i Muallim'den (ö. 1011/1602) bahseder. Onun eserinin ismi *Muallim*'dir. Mutahharî, uzun dönem Şîa/Caferiyye medreselerinde hâkim olan Ahbârî düşüncesini galebe çalan Vahid Behbehânî'nin (ö.1205/1790) çalışmalarına büyük önem verir. Onun usûl alanında çığır açmasına rağmen bir usûl eserinin olmadığını ama öğrencileri tarafından onun usûl görüşlerinin kaleme alındığını belirtir. Öğrencileri arasında usûl ilmine katkı sağlayanların başında Ebu'l-Kâsım Gılânî-i Kummî'nin (ö.1233/1817) geldiğini belirtir. Onun yazdığı *Kavanînü'l-Usûl* adlı eserin, yıllarca ilmî çevrelerde okutulduğunu ve günümüzde de az çok başvuru ve ders kitabı olarak faydalanılan kitaplar arasında olduğunu ileri sürer. Son yüzyılda ise mezhep içinde herkesi gölgede bırakan, fıkıh ve usûl alanında yazdıkları eserlerle büyük katkılar sağlayan bir diğer şahsiyetin Hacı Şeyh Murtaza Ensârî (ö. 1281/1865) olduğunu belirtir. Onun *Ferâidu'l-Usûl* adlı eseri hala ders kitabı olarak medreselerde okutulmaktadır. Mutahharî, Ensârî'den sonra mezhep çizgisi içerisinde gelen bütün âlimlerin onun okulunun takipçileri olduğunu ileri sürer. Henüz Şeyh Ensârî okulunu tamamen değiştirip dönüştürecek bir okulun ortaya çıkmadığını kabul eder. Şeyh Ensârî'den sonra onun öğrencileri arasında bulunan Ahund Kâzım Horasânî'nin (ö. 1329/1911) usûl alanında yazdığı *Kifâyetü'l-Usûl*

⁵ Bk. Nizamettin Ergüven, *Tarihi Gelişimi Çerçevesinde Câferî Usûlünde İctihâd Teorisi*, (Malatya: Evin Yayıncılık, 2020), 203-210.

adlı eserinin, ilmiye sınıfı arasında günümüzde hala dikkatle takip edilen ve ders kitabı olarak okutulan bir kaynak olduğunu belirtir.

Beşinci derste, Usûl ilminin konularının neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Kitap ve Sünnet'in müşterek olarak, usûl açısından araştırmaya esas alınan konularını yazar şu başlıklar altında işlemiştir: Emir ve nehiy, amm-has, mutlak-mukayyed, mefhumlar, mücmel-mübeyyen ile nasih-mensuh. Her bir konuyu kısaca özetleyerek anlatmıştır.

Müellif altıncı derste, şer'î delillerden icmâ ve akıl delillerini araştırma konusu edinmiştir. Usûl açısından Câferîler'in icmâ delilini hangi şartlar altında kabul ettiklerini belirtmiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin icmâ deliliyle amel şartlarını mukayese ederek konuyu işlemiştir. Câferîler'in bu konudaki farklı bakışlarını ortaya koymuş, kendince delillendirmeye gayret etmiştir. Câferîler'in akıl delilinden kastının ne olduğu konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. "*Şeriatın ve din ilkelerinin hakkaniyetini aklın hükmüyle ispatlarken, nasıl olur da akli şer'î açıdan hüccet olarak kabul etmeyiz!*" diyerek hayretini ifade etmiştir. Yazar, Ehl-i Sünnet âlimleri açısından müstakil olarak delil kabul edilmeyen akıl delilinin kapsamı içerisinde ilkesel meselelerin iki kısımda incelendiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi ahkâmın "ölçüt" ve "kıstasları" yani ahkâmın felsefesi, ikincisi ise ahkâmın gerekleri ve araçları ile ilgilidir. Birinci kısımda konuya esas kabul edilen ilkeye göre, İslâmî emir ve yasakların belli bazı maslahatları hedeflediğinden İslâmî açıdan bir şey emr edilmişse Şârî orada bir maslahat gördüğü için emretmiştir. Eğer yasaklamışsa onda bir mefsetet gördüğü için nehy etmiştir. Yani şer'î ahkâmın tümü hikmetlere, maslahatlara ve mefsetetlere tabi olduğundan ve bunların yörüngesinde döndüğünden insan akli bunlara muttali olduğunda şeriatın hükmettiğine hükmedebilecek şekle gelir. Bu kabuller ışığında akıl delilinin bu kısımda kabul edilen temel ilke "mulâzeme ilkesi"dir. Yazar, bu ilkenin temelini şu esaslara dayandığını belirtir: "Akıl bir şeye hükmederse şeriat da hükmeder. Şeriatın hükmettiği her şeye akıl da hükmeder." İkinci kısımda ahkâmın gerekleri ele alınır. Bunlar şu başlıklar altında işlenir: "Bir şeyin emredilmesi onun mukaddimesinin de emredilmesini gerektirir", "Bir şeyin emredilmesi zıddının nehyini gerektirir", "İki vacibin aynı anda emredilmesi durumunda her ikisini aynı anda yapmamız mümkün olmadığından birini seçmemiz gerektiği", "İctimaî nekizeyn, yani bir şeyin aynı anda hem emredilmesi ve hem de nehy edilmesi mümkün müdür". Yazar bu dört meselede insanın yükümlülüğünü ince ve doğru hesaplamalarla açıklığa kavuşturacak tek yetinin akıl olduğunu belirtir.

Yedinci derste, Mutahharî, dört şer'î delille hükme varılmaması halinde başvurulması gereken ilkeleri konu edinmiştir. Bunlar, usûlü ameliyye/amelî ilkeler/ilmî ilkeler diye isimlendirilen berâet, ihtiyat, tahyîr ve istishâb ilkesidir. Berâet, yükümlülükten beri olmak, hiçbir teklif ve görevin olmamasını ifade eder. İhtiyat, gerçekte herhangi bir yükümlülük ve görev mevcutsa, yerine getirilecek şekilde davranmaktır. Tahyîr, iki şıktan birini seçmede serbest ve muhayyer olduğumuzu ifade etmektedir. İstishab ise var olan şeyin ilk durumunda bâkî kaldığı ve aksinin gelmediği anlamındadır. Yazar bu ilkelerin her birinin özel husus ve

durumda söz konusu olduğunu, bu durumların ne olduğunun ancak usûl ilmiyle tespit edilebileceğini söyler. Bu dört ilkedен istishâb ilkesinin salt şer'i olduğu, diğer üç ilkenin akîl olduğu ve şeriat tarafından da onaylandığını ileri sürer. Bu ilkelerin delilliğini bazı hadisler ve imamların sözlerine dayanarak ispatlamaya çalışır. Yazar bu dört ilkenin şer'i hükümleri idrâk etmek için müctehidlere has kılınmadığını, mukallitlerin de amelî mevzularda şüphe duydukları zaman bu ilkelerden faydalanabileceğini ifade eder.

Mutahharî ikinci bölümde fıkıh konusunu ele almaktadır. Birinci derste, fıkıh kelimesinin Kur'an ve hadislerdeki kullanımlarına değindikten sonra fukahanın fıkıh ilmiyle ne kastettiğine geçmektedir. Fıkıhın Kur'an ve Sünnet ıstılahında, İslâmî ilimler ve düsturlar hakkında geniş ve derin bilgi sahibi olmayı ifade ettiğini ve belirli bir bölüme özel olmadığını, zamanla ulemanın ıstılahında "ahkâm fıkıhı"na hasredildiğini belirtmektedir. Yazar, bu derste, teklifî ve vaz'î hükümlere, vacibin kısımlarından taabbudî ve tevessülî, aynî ve kifaî, ta'yînî ve tahyîrî ile nefsî ve gayrî vacip çeşitleri hakkında kısaca bilgi vermektedir.

İkinci bölümün dört dersini fıkıh ve fakîhler tarihçesine ayırmaktadır. Câferî medreselerinde kendi dönemine kadar fakîhlerin tabakâtına dair bir eserin kaleme alınmadığından yakınmaktadır. Bunun yanında Ehl-i Sünnet camiasında fakihlerin tabakâtıyla ilgili birçok eserin kaleme alındığını itiraf etmektedir. Bu konuda hadis râvilerinin tabakât kitapları ile icazet kitaplarına dayanarak ilmî kişiliğiyle öne çıkan fakîhlerin hayat tercümelerini vereceğini belirtmektedir. Yazar, Şîî/Câferî fakîhlerini on ikinci imam olan Muhammed Mehdî'nin gaybet-i suğraya (260-329/873-941) çekildiği tarihten başlatmaktadır. Bunu iki sebepten dolayı yaptığını belirtmektedir. Birincisi, imamların hala yaşıyor olması; ikincisi, bize ulaşan müdevvenatın bu tarihten sonra kaleme alınmış olmasıdır. Mutahharî, gaybet-i suğra dönemi fakîhlerinden başlayıp son yüzyıla kadar toplam otuz altı âlim ve çalışmaları üzerinde durmaktadır. Gaybet-i suğra dönemi âlimlerinden öne çıkanlar: Muhaddis Şeyh Sâduk'ûn babası Ali b. Bâbeveyh Kûmmî (ö. 329/941); ilk müfessirlerden ve ilk başta Sünnî olan daha sonra Şîî/Câferî olan Muhammed bin Mes'ud Ayyâşî es-Semerkindî (ö. 320/932); fıkıh alanında adından sürekli bahsedilen İbn Ebî Âkil Ummânî (ö. 368/978), İbn Cüneyd İskâfî (ö. 381/991), bu iki fakîh "el-Kadimeyn" olarak yâd edilmiştir, hem mütekellim hem de fakîh kimliği ile öne çıkan ve fıkıh alanında *el-Mukni'â* adlı meşhur eseri olan Şeyh Müfid (ö. 413/1022); İmâmiyye Şîa'sının muallimi olarak tanınan hem edip hem de mütekellim ve fakîh olan, fıkıh alanında *el-İntisâr* ile *Cümelü'l-İlm ve'l-Amal* sahibi Şerif Murtaza (ö. 436/1044) bu ilk dönemin öne çıkan ulamasından kabul edilmiştir.

Yazar, fıkıh tarihiyle ilgili olan ikinci derse mezhebin en büyük âlimlerinden kabul edilen Şeyhu't-Tâife Ebu Câfer Tûsî'nin (ö. 460/1067) çalışmalarından bahsederek başlamıştır. Şeyh Tusî'nin etkisi kendisinden sonra yüzyıllar boyunca sürmüş ve fıkıh kitaplarından *en-Nihâye*, medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Fıkıhın tüm konularını bâblar halinde sistematik ve müdellel şekilde işlediği *el-Mebsût* adlı eseriyle mezhebin fıkıhında büyük çığır açmıştır. Bunun yanında Ehl-i Sünnet ile Câferî âlimlerin görüşlerini mukayeseli olarak kaleme aldığı *el-Hilaf*

adlı kitabı da fıkıh alanıyla alakalıdır. Bu dönemin en büyük âlimlerinden biri de Kadı Abdulaziz el-Halebî'dir (ö. 481/1088). İbn Berrâc olarak da bilinen bu âlim, Şerif Murtaza ve Şayh Tûsî'nin öğrencisidir. Fıkıh alanında *el-Mühezzib* ile *el-Cevâhir* adlı kitapları meşhurdur. Yazar, bu derste sırayla şu âlimlerden ve çalışmalarında bahsetmektedir: *el-Kâfi* adlı fıkıh eserinin sahibi Ebu Salah el-Halebî (ö. 447/1055), *el-Merâsim* adlı kitabın sahibi Hamza b. Abdulaziz ed-Deylemî (ö. 464/1217), *el-Gunye* adlı eserin müellifi Ebu'l-Mekârim İbn Zühre (ö. 585/1189), *el-Vesîle* adlı eserin yazarı İbn Hamza Tûsî (ö. 566/1170), Şeyhu't-Tâife Ebu Câfer et-Tûsî'ye karşı ilk sert eleştiriyi yönelten ve fıkıh alanında *Kitâbu's-Serâir* adlı eseri yazmış olan İbn İdris el-Hillî (ö. 598/1202), günümüze kadar üzerine birçok şerh yapılan ve ders kitabı olarak okutulan *Şerâi'u'l-İslâm* adlı eserin sahibi Muhakkık Hillî (ö. 676/1277); zamanın dâhilerinden kabul edilen *Tezkîretü'l-Fukahâ*, *el-İrşâd*, *Tebisretü'l-Müteallimîn*, *Kavâidü'l-Ahkâm*, *Muhtelefü's-Şîa* ve *Münthe'l-Matlab* gibi birçok fıkıh kitabının müellifi Allâme Hillî (ö. 726/1325), *İzâhu'l-Fevâid* sahibi Fehru'l-Muhakkıkîn (ö. 771/1369), üzerine birçok şerh yapılan ve ders kitabı olarak okutulan *el-Lum'atü'd-Dimeşkiyye* ile *el-Kevâid ve'l-Fevâid* adlı eserlerin sahibi Muhammed b. Mekkî Şehid Evvel (ö. 786/1384), ahkâm ayetlerini konu alan *Kenzü'l-İrfân* müellifi Fâdıl Mikdâd (ö. 826/1422), *Uddetü'd-Dâ'i* ve *el-Muhezzebü'l-Bari'* müellifi İbn Fehd el-Hillî (ö. 841/1437) ve öğrencisi Ali b. Hilâl el-Cezâirî (9/15. yy).

Mutahharî, fıkıh ve fakîhlerin tarihini işlemeye devam ettiği dördüncü derste 940/1534 vefat eden Muhakkık Kerekî'den başlayarak 1228/1813 vefat eden Kâşifü'l-Gıta'ya kadar kronolojik olarak öne çıkan fakîhler ve fıkıh alanındaki eserleri hakkında bilgi vermiştir. Yazarın kronolojik olarak hakkında bilgi verdiği fakîhler şunlardır: Allâme Hillî'nin *el-Kevâid*'i üzerine *Câmiu'l-Mekâsid* adlı şerh çalışması olan Muhakkık Kerekî (ö. 940/1534); *Şerhu'l-Lum'a* ile *Mesâlikü'l-Efhâm fi Şerhi's-Şerâi'u'l-İslâm* müellifi birçok Ehl-i Sünnet âliminden ders alan Şehid Sâni (ö. 966/1599); *Şerhu'l-İrşâd* ile *Âyâtü'l-Ahkâm* adlı eserlerin müellifi Ahmed b. Muhammed Mukaddes Erdebilî (ö. 993/1585); ilk *Risâletü'l-Ameliyye/Câmi'u'l-Abbâsî* müellifi Şeyh Bahâuddin Âmilî (ö. 1030/1620); *ez-Zehîre* ile *el-Kifâye* sahibi Muhammed Bâkır Muhakkık Sebzevârî (ö.1090/1679); *Meşâriku's-Şumus* müellifi Muhakkık Hasan Hânsârî (ö. 1098/1686); *Keşfu'l-Lüsâm* müellifi Fâdıl Hindî (ö. 1071/1660); Ahbârî hareketine karşı mücadele edip onları medreselerde etkisiz kılan ve birçok öğrenci yetiştiren "Üstadü'l-Kül" lakaplı Vâhid Behbehânî (ö. 1205/1790); fıkıh alanında manzum eser kaleme alan Mehdî Bahru'l-'Ulûm (ö.1212/1797); meşhur *Keşfu'l-Gıta* fıkıh eseri müellifi Kâşifü'l-Gıta (ö. 1228/1813).

Mutahharî beşinci derste, kronolojik olarak 1266/1849'da vefat eden Sâbü'l-Cevâhir'den başlayıp kendi dönemine kadarki Câferî âlimler/fakîhler ile eserlerine değinmiştir. Sırasıyla: Günümüzde dahi en hacimli fıkıh eserleri arasında kabul edilen, Câferî fıkıh alanında ansiklopedik eser sayılan *Cevâhiru'l-Kelâm* sahibi Şeyh Muhammed Hasan Sâhibü'l-Cevâhir; günümüze kadar medreselerde ders kitabı olarak okutulan *el-Mekâsib* sahibi, kendisinden sonra çığır açan Hâtimu'l-Fukahâ kabul edilen Şeyh Murtaza Ensârî (ö. 1281/1865); sömürgecilerin tütün planına karşı tütün fetvası

(Tünbek) vererek kararın geri çekilmesine sebep olan Mirza Şîrâzî (ö. 1318/1900); iki yüz kadar ictihâd seviyesinde öğrenci yetiştiren, *Kifâyetü'l-Usûl* müellifi Kâzım Horasanî (ö. 1329/1911); siyaset fikhî üzerine *Tenzîhü'l-Umme* adlı eseri kaleme alan meşrutiyet hareketinin savunucularından Mirza Hüseyin Nainî (ö. 1355/1936).

Yazar fakîh ve fakîhlerin tarihini kaleme aldığı dört derste Câferî mezhebinin günümüze kadar şekillenmesinde öne çıkan âlimlerden bahsetmiştir. Bu tarihçenin sonunda genel ve faydalı bir tahlilde bulunmuştur.

Mutahharî, altıncı dersten onuncu derse kadar fıkıh kitaplarında işlenen fıkıh bâblarına ve bu bâbların kapsadığı başlıklara kısaca değinmektedir. Genel olarak baktığımızda Ehl-i Sünnet âlimlerinin fıkıh kitaplarını ibadet, muamelat ve ukûbat/cinâyât kısımlarına ayırdığı görülmektedir. Şîî/Câferî âlimlerin eserleri bunlardan biraz farklı olarak taksim edilmiştir. Kitap ilk dönem mezhep âlimlerinden Muhakkık Hillî, Allâme Hillî ve Şehid-i Evvel'den beri konuyla alakalı kitaplarda el-ibâdat, Ukûd, İkâ'âd ve Ahkâm diye dörde taksim edilerek konuları işlediklerini ifade etmektedir. Sırf kurbet kastıyla livechillah yapılan "ibadât" bahsinde taharet, namaz, zekât, sevm i'tikaf, hac, umre, cihâd, emr-i bi'l-maruf nehy ani'l-münker konularının işlendiğine değinmektedir. Yazar, çift taraflı akitleri kapsayan "Ukûd" bâb başlığı altında on dokuz konunun işlendiğinden bahsetmektedir. Bunlar: bey' rehn, müfelles, hacr, damân, sulh, şirket, mudârebe, muzâra'a ve musâkât, vedî'a, icâre, vekâle, vekf ve sadakât ile sünkâ ve habs, hibe, sebk ve rimâye, vesiye ve nikâh. Tek taraflı olarak icra edilebilen akitleri kapsayan "ikâ'âd" başlığı altında on bir konu işlendiğinden bahsetmektedir. Bunlar: Talak, hul' ve mubârât, zihâr, îlâ, li'ân, 'itk, tedbir-mukâtbe-istîlâd, ikrâr, cu'âle, eymân, nüzür/nezr. Dördüncü bab "ahkâm"da ise on iki konu/kitap alt başlığı altında işlendiğinden bahsetmektedir. Bunlar: Sayd ve zebâih, et'ime ve eşribe, gasp, şuf'a, lukata, ferâiz, ihyâu erdu'l-emvât, kadâ, şehâdât, hudûd ve te'zîrât, kısas, diyât.

Mutahhârî bu bâb başlıklarını toplu bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu taksimat dışında son yüzyılda bu babların; bazıları tarafından ibâdat, muamelât, 'âdât ve ahkâm şeklinde ayırıldığına bazıları tarafından ise ibâdât, siyâsât ve ahkâm şeklinde ayırıldığına değinmektedir.

Sonuç olarak bu eser, Şîî/Câferî mezhebi fıkıh usûlü ve tarihî gelişimi ile fıkıh ve tarihî gelişimi hakkında bilgi edinmek isteyenlere kısa ve anlaşılır bir dille malzeme sunmaktadır. Kitabın ders kitabı olarak okutulması, Câferî âlimlerin ekserisinin görüşleri hakkında bilgi vermektedir. Özellikle bu kitabın fıkıh ve usûl ilminin tarihî kısmının daha sonra bu konuda müstakil kitap yazan Câfer Sübhânî, Abdulhâdi Fedlî, İbrahim Cennâtî, Hüseyin Müderrisî Tabatabaî gibileri üzerinde büyük etkisi olduğu görülmektedir. Ülkemizde, Câferî fikhî ve fıkıh usûlü hakkında araştırma yapmak isteyenlerin Türkçe'de ilk başvuracağı kitaplar arasında bu küçük hacimli ve sahasında ilk ve tek denilebilecek eser yer almaktadır.

Kaynakça

Ergüven, Nizamettin. *Dördüncü Şer'i Deliller Kıyas ve Akıl*. Malatya: Evin Yayıncılık, 2020.

Ergüven, Nizamettin. *Tarihi Gelişimi Çerçevesinde Câferî Usûlünde İctihâd Teorisi*. Malatya: Evin Yayıncılık, 2020. ss. 203-210.

Ergüven, Nizamettin. "Câferîler'de İctihâd Ehliyetinin Şartları". *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık 2020), 174-202.

Kazan, Tahsin. "Ca'ferî'lerin Müvessak Hadis Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Batman Akademi Dergisi* 5 / 2 (Aralık 2021): 281-301.

Mutahhârî, Murteza. "Yasamada İctihâdın Rolü". çev. Ali Duman. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 5 (2005), ss. 229-242.